

Köztudott, hogy a római kor hajnalán, Itália középső részét az etruszokok lakták, akiket a rómaiak, jószomszédi szokásukhoz híven, elsöpörtek, hogy helyet kerítsenek a nagybetűs Rómának. Azért az etruszkokat nem sikerült teljesen eltüntetniük a föld színéről, mert ahhoz azok túl sokan voltak, de népként és nemzetként megszűntek létezni. Mint-ha ez elkerülhetetlen következménye lenne a nagybetűs Terjeszkedésnek, ami a rómaihoz hasonló népek létének egyetlen értelme.

David Herbert Lawrence 3

CERVETERI

Manapság semmit nem tudunk az etruszkokról, csupán annyit, amennyit a sírjaik elárulnak. Bár a latin auktorok néhol utalnak rájuk, de első kézből szerzett ismeretet csakis a sírok nyújtanak.

Így hát a sírokhoz kell mennünk, vagy a múzeumokba, ahol a kifosztott sírokban lelt tárgyakat őrzik.

Jómagam, amikor először vettem tudatosan szemügyre az etruszk tárgyakat a perugiai múzeumban, ösztönösen vonzódtam hozzájuk. Úgy tűnik, ez már csak így megy: vagy nyomban vonzalom támad bennünk, vagy megvetés és közöny. Az emberek zöme elvet mindent, ami Krisztus előtti és nem görög azon egyszerű oknál fogva, hogy ha nem az, akkor bizony annak kellene lennie. Így aztán az etruszk tárgyakat gyöngé görög-római utánezatokként könyvelik el. Egy olyan nagy, tudós történész, mint Mommsen, még azt sem igen akarja elfogadni, hogy az etruszkok egyáltalán léteztek. Létezésük ténye számára nem helyénvaló. Porosz lényét lenyűgözte a mindent leigázó Róma porosz szelleme. Így hát, nagy, tudós történész létére, szinte már tagadja még a tényét is annak, hogy az etruszk nép valaha is létezett. Már maga a gondolat sem volt igazán ínyére. És ennyi elég is egy ilyen nagy, tudós történésznek.

Ráadásul ezek az etruszkok még igen elvetemültek is voltak. Ezt pontosan tudjuk, mert ezt állítják róluk ellenségeik, akik megsemmisítették őket. Hiszen mi is jól ismertük saját ellenségeink kimondhatatlanul sötét lelkületét az elmúlt háborúban. És ugyan ki ne viselkedne elvetemülten a saját ellenségével? Becsmérlőim szemében én is maga vagyok a megtestesült bűn. Egészségükre! *À la bonne heure!*

Jóllehet azt, hogy az etruszkok elvetemültek, éppenséggel azok a makulátlan, tiszta életű és szelíd lelkű rómaiak állították, akik egymás után zúzták össze a nemzeteket, és törték össze a népek szabad lelkét, és akiket olyan ártatlan virágszálak uraltak, mint Messalina és Elagabalus. Úgyhogy *basta*, elég! *Quand le maître parle, tout le monde se tait*, – úgy is mondhatnánk, amit szabad Jupiternek... Szóval az etruszkok kegyetlenül elvetemültek voltak!

Nagy valószínűséggel nincs is több ilyen elvetemült nép a föld kerekén. Mi, azaz jómagam s ön, kedves olvasó, olyanok vagyunk, mint két makulátlan hópihe. Vagyis, minden jogunk megvan hozzá, hogy ítélkezzünk.

Mindamellet, ha az etruszok valóban elvetemültek voltak, én
4 a magam részéről örülök neki. A puritánok számára, amiként azt valaki megjegyezte, minden tisztátalan. Nos, a rómaiak kegyetlen szomszédai legalább attól megmenekültek, hogy puritánok legyenek.

Akkor fel hát a sírokhoz! Napfényes áprilisi reggelen vesszük az irányt a sírok felé Rómából, az örök városból, amely most mindenütt fekete föveget visel. Nem kell nagy utat megtennünk – a pisai vonalon, nagyjából harminc kilométernyit utazunk a sík Campagnán át a tenger felé.

Campagna a maga hatalmas, zölden sarjadó búzamezőivel már-már ismét emberi. De azért akad még néhány nyirkos, vizenyős pászta, ahol most csoportokban virítanak, vagy egész réteket borítanak el a kis nárciszok. És látunk még zölden s habfehéren pompázó kamillamezőket is ezen a verőfényes, koraáprilisi reggelen.

Cerveteri, az ősi Caere vagy Cere felé tartunk, amelynek görög neve Agylla. Már akkor virágzó, pompás etruszk város volt, amikor a rómaiak valószínűleg még csak első viskóikat tákolták. Akárhogy is, ma már csak sírok vannak a helyén.

A felbecsülhetetlen értékű, nagy olasz vasútkausz szerint az állomás neve Palo, ami nyolc és fél kilométerre, nagyjából ötmérföldnyire van Cerveteritől. Viszont közlekedik ott egy postabusz-járat.

Megérkezünk Palóba, egy állomásra a semmi közepén, és az iránt érdeklődünk, hogy hol a Cerveteribe induló busz. De nincs! Odakint csak valami szekérféle áll egy vénséges-vén fehér lóval. És az hova megy? Ladispoliba. Azt tudjuk, hogy Ladispoliba nem akarunk menni, úgyhogy a tájat kezdjük bámulni. Esetleg elképzelve, hogy valamiféle járművet kerítsünk? Hát, az nehéz. Mindig azt mondják, hogy nehéz! Ami azt jelenti, hogy lehetetlen. Vagy legalábbis a kisujjukat sem mozdítják, hogy segítsenek. Van valamiféle hotel Cerveteriben? Nem tudják. Még egyikük sem járt ott, bár csak öt mérföld az út, és sírok vannak arra. Nos, akkor mi itt hagyánk két táskánkat az állomáson. De ők ezeket nem vehetik be, merthogy nincsenek bezárva. De hát ki zár be egy útitáskát? Nos, ez nehéz ügy. Hát akkor egyszerűen engedjék meg, hogy otthagyjuk, és ha akarják, nyugodtan lopják el táskáinkat. Lehetetlen! Micsoda morális felelősség! Lehetetlenség, akárcsak egy aprócska útitáskát is bezáratlanul az állomáson hagyni. Hát ennyit a vasúti tisztviselőkről!

Mi azért mégis megpróbálkozunk azzal az emberrel ott abban a kis büfében. Igen szűkszavú, de megbízhatónak tűnik. Otthagyjuk holminkat a sötét kis étkeзде egyik sarkában, és gyalog vágunk neki az útnak. Szerencsére még fiatal az idő, alig valamivel múlt tíz óra.

Az egyenes, fehérlő utat az első néhány száz méteren mandulafenyők szegélyezik. Az út a tenger közelében fut, kopár, lapos és fehérlőn perzselő, s csak valahol a távolban látszik egy ponyvatetős ökrösszekér, akár egy hatalmas, négyszarvú csiga. Az út mentén magas aszfodélosz hullajtja rohamszerűen, amúgy vaktában rózsaszín szikráit, és macskaszag árad belőle. Balra a víz látszik: a zöldellő búzamezők síkján túl a Földközi-tenger csillog tompán s homályosan, ahogy az apályos mély partokon szokott. Előttünk dombok és egy kis kopott, szürke falu egy hatalmas, csúf, szürke épülettel – ez Cerveteri. Csak gyalogolunk tovább ezen a kopár, unalmas úton. Végül is, alig valamivel több, mint nyolc kilométerről van szó.

Lassan közeledünk, vánszorgunk felfelé az emelkedőn. Caere, mint a legtöbb etruszk város, dombtetőre épült, és sziklaszerű, meredek sáncok övezték. Nem mintha ez a Cerveteri etruszk város lett volna. Caerét, az etruszk várost a rómaiak eltüntették, majd a Római Birodalom bukása után teljes egészében megszűnt létezni. Aztán halványan visszatért belé egy kis élet, és mi most egy öreg, olasz faluba érünk, amit szürke falak vesznek körül, s a falon kívül, elszórtan néhány új, dobozforma, rózsaszín házat és villát látunk.

Ahogy belépünk a kapun, néhány lebzselő, beszélgető férfi és kikötött öszvér mellett haladunk el, és a girbegurba, szürke utcákat járjuk, hogy találjunk egy helyet, ahol ehetnénk valamit. Látjuk a felíratot: *Vini e Cucina*: borozó és étterem, de csak egy sötét odút találunk, ahol öszvérhajcsárok isznak valami feketés színű bort.

Mi azért megkérdezzük a férfit, aki a postabuszt takarítja odakinn az utcán, hogy nem találunk-e valahol egy másik étkezdét, de azt mondja, hogy nem, így aztán lemegyünk néhány lépcsőt abba az odúba.

Odabenn mindenki rendkívül barátságos. Az étel azonban a szokásos: nagyon gyenge húsleves vékony makarónival, aztán főtt hús, ami a levesben főtt, meg belsőségek és még spenót is. A levesnek semmi íze, a húsnak még annyi se, a spenótot meg – ó, borzalom! – a főtt marháról leszedett faggyúzsírban főzték. Hát ez lenne itt a menü – jár még hozzá egy darabka úgynevezett juhsajt, ami avas és tiszta só, és valószínűleg Szardíniából került ide; meg a bor, aminek olyan az íze, mint a calabriai sötét vörösbornak (és valószínűleg az is), amit jócskán felvizeztek. Akárhogy is, mégiscsak ettünk valamit, és most már megyünk a sírokhoz.

Ekkor egy sarkantyús pásztor lép be az ivóba. Kecsebőr nadrágot visel, a kusza, rozsdabarna kecskeszőr ott csüng a lábán. Ahogy elvigyorodik, és bort iszik, az ember nyomban ott lát maga előtt egy szőrös, kecskelábú faunt. Az arca is faunarc, amit az erkölcsök még nem homályosítottak el.

Csöndesen mosolyog, és nagyon halkan, félénken beszél ahhoz az emberhez, aki a bort fejti a hordókból. Az egyértelmű, hogy a faunok félénkek, nagyon félénkek, és különösen az ilyen hozzánk hasonló modernnek társaságát kerülik. A szeme sarkából félénk pillant, gyorsan leszegi a fejét, megtörli a száját kézfejevel, és távozik. Szőrös lábával felül girhes kis pónija hátára, majd porfelhőt kavarva, patakopogások közepette, zötyögve elüget, el a sánc alatt, ki a nyílt messzeség felé. Íme a faun, aki ismét elszökik a város környékéről, s aki sokkal félénkebb és rejtőzködőbb, mint bármely keresztény szűz. Őt semmivel nem lehet megfogni.

Felötlik bennem, hogy milyen ritkán látni manapság faunarcot Itáliában, pedig a háború előtt oly gyakori volt. Sokszor láttuk ezt a barna, meglehetősen nyugodt arcot és egyenes orrot azzal a kis fekete bajusszal, amelyhez gyakran kis fekete szakáll is járult. Láttuk a sárgászöld szempárt, mely hosszú pillák mögül tekint félénken a világba, de időnként metsző, furcsán, keményen metsző is tud lenni. És ott van még az a mozgékony száj, amelyből beszédkor furcsán villannak elő a fogak, azok a csillogó, fehér fogak. Régi, jellegzetes embertípus, különösen délen volt gyakori. Manapság azonban alig találkozunk már ezzel az öntudatlanul őszinte faunarcokkal. Úgy tűnik, mind odaveszett a háborúban: s az biztos, hogy ők egy ilyen háborút nem élhetnek túl. Mindenesetre az utolsó, akit még ismerek, egy jóképű, korombeli fickó – úgy jó negyvenes lehet –, napról napra furcsább és komorabb, ahogy megnyomorítják az újból és újból felidézett háborús emlékek meg a könyörtelenül rámenős asszony nép. Valószínű, mire ismét visszatérek Dél-Itáliába, addigra már ő is eltűnik. Ezek a tiszta vonású, faunarcú férfiak különös, erkölcsmentes nyugalmmal nem valók erre a világra. Itt már csak a meggyalázott arcok maradhatnak életben.

Hát ennyit a marenmai pásztorról! Kiléptünk a mai Cerveteri, Cerevetus, a régi Ceare áprilisi napsütésben fürdő utcáira. Mindössze néhány, falak közé zárt, elnyútt kis utca kusza halmaza. Balra a citadella, az akropolisz, a fellelgvár magasodik, az arx megfelelője az etruszk városokban. Ám ez a fellelgvár ma már szánalmasan elhagyatott; a várkapu mögötti gerincen elterülő hatalmas, fáradtan roskadozó épület olyan, akár egy kormányzói vagy püspöki palota, mely előtt egy durva, romos kőkerítéssel körülvett, sivár, lejtős udvar árvalkodik. Kimondhatatlanul elhagyatott és halott, miközben még mindig túl nagy az alatta elterülő lakott, élő kis utcák szürke halmazához képest.

A lány az étkezdéből – aki kedves lány, de rossz szakács – talált nekünk vezetőt, nyilvánvalóan a fivérére, aki elvisz minket a nekropoliszba. Olyan tizennégy éves forma legényke, félénk, gyanakvó és távolságtartó, mint mindenki ezen az elhagyatott helyen. Közli velünk, hogy várjunk, miközben elfut valahova. Közben iszunk egy kávét a kis kávézóban, amely előtt egész álló

nap ott vesztegel a motoros postabusz, amíg vezetőnk vissza nem tér egy másik kisleányra, aki elkíséri, hogy segítsen neki. A két fiú, ahogy előttünk lépked, jól megvan egymással, biztonságban a maguk kis világában, és amennyire csak lehet, figyelmen kívül hagynak minket. Az idegen mindig veszélyt jelent. Noha B. és jómagam csöndes, ártalmatlan emberek vagyunk, az első fiú mégsem tudta rászánni magát, hogy egymaga induljon útnak velünk. Egyedül soha! Félt volna, mint a sötétben.

Kivezettek minket a régi város egyetlen kapuján. Odakint, a sivár, lejtős területen ösvérek és pónik voltak kikötve, és máhás ösvérek érkeztek oda, akárha Mexikóban lennének. Balra fordultunk a szikla alatt, amelynek csúcsán, világra tekintő ablakaival az úgynevezett palota terül el. Úgy fest, mintha egykoron az etruszkok vágták volna ki ezt az alacsony sziklafalat, és mintha ennek az egésznek a koronája, amelyen ma a fallal övezett falu, Cerveteri áll, egykoron az arx lett volna, a szentély, a belső citadella, Caere avagy Agylla, egy görög negyedekkel fűszerezett, lenyűgöző etruszk város szent helye. Amikor Róma még csak egy elmaradott település volt, a gazdag, virágzó Caere több városrészét lakták görög, ióniai és valószínűleg athéni telepesek.

Krisztus előtt 390 körül a gallok lerohanták Rómát. Akkor a rómaiak a Vesta-szüzeket és a többi asszonyt meg gyereket sietve Caerebe, ebbe a gazdag városba küldték, ahol az etruszkok a gondjaikba vették őket. Talán épp a menekült Vesta-szüzeket szállásolták el itt, ezen a sziklán, de az is lehet, hogy nem. Meglehet, hogy Caere nem is pontosan ezen a helyen állt. Az biztos, hogy ezen a dombtetőn terült el, még tovább keleti és déli irányba, és körös-körül, úgy hat-nyolc kilométernyire betöltötte az egész kis fennsíkot az a nagy város, amely vagy harmincszor akkora volt, mint a mostani Cerveteri.

Az etruszkok azonban mindent fából építettek – a házakat, a templomokat, mindent, kivéve az erőd falait, a nagy kapukat, a hidakat meg a víz- és csatornarendszert. Ezért van az, hogy az etruszk városok oly tökéletesen elenyésztek, akár a virágok. Csak a sírok meg a virághagymák kerültek a föld alá. Az etruszkok, ha csak tehették, városaikat olyan hosszú, keskeny fennsíkokra vagy hegyfokokra, hegygerincek építették, amely a környező terep fölé magasodott, és szerették, ha az alapot valami kemény, sziklás szirt adja, amiként Cerveteriben is. E sziklaszírtet vagy hegyfokot vette körül a védőfal, amely néha mérföldekre nyúlt be a települést övező nagy gyűrűbe. És az etruszkok azt is szerették, ha van a falakon belül egy belső magaslat, az arx, a citadella. A falakon kívül meg jó, ha volt egy meredek lejtő vagy szakadék és szemben egy másik domb. És ezen a szemközti dombon építették meg nekropoliszukat, a halottak városát. Így megállhattak a sáncokon és a völgy fölött, ahol a bokrok között a patak folyt, átnézhettek az élet, a vidám

festett falú házak és templomok városából a közeli szomszédvárosba, drága halottaik városába, ahol kellemes, egyenes utak, kőszimbólumok és festett homlokzatok vártak rájuk.

8 Így van ez Cerveteriben is. A tenger menti síkon – és a tenger az etruszk időkben úgy három-négy kilométernyivel beljebb nyúlhatott –, a partot elhagyva, a várost övező, alacsony sziklaszirtek irányában a terep enyhén emelkedik. Hátul azonban, a tengertől távolabb, ahogy kilépsz a kapun, a város alacsony, de meredek sziklafala alatt haladsz el végig, a köves úton, egy bokrokkal teli kis szurdokba.

Idelelni, a patak völgyben építette fel a város – helyesebben a falu – a mosóházat, ahol az asszonyok csöndesen mosták a szennyes ruhát. Jó kiállású asszonyok, még a régi világból, azzal a vonzó, zajtalan befelé fordulással, ami a múltban mindenképp az asszonyok sajátja volt. Mintha ismét lenne valami az asszonyokban, amit meg kellene keresni, olyasvalami, amire a szem soha rá nem bukkanhat. Valami, ami elveszhet, de megtalálni nem lehet soha.

A szurdok túlfelől, egy meredek, sziklás kis emelkedőn kúszik felfelé az ösvény, amelyen leverten mászik felfelé a két legényke. Elhaladunk egy, a sziklafalba vágott ajtó mellett. Bekukkantok abba a nyirkos, sötét cellába, amely egykoron nyilván sír lehetett. Valami jelentéktelen ember sírja, és a sziklába vajt kis kamra most már teljesen üres. Banditaccia igazán nagy sírjai mind halomsírok, tumulusok. Ezek az alacsony sziklafalba vajt, nyirkos kis kamrák itt, a bokrok között, senkit sem érdekelnek. Így aztán sietve mászom tovább a többiek után.

És akkor arra a nyílt, egyenetlen, elvadult síkra érek. Minden éppen olyan, mint Mexikóban, csak kisebb léptékű: nyílt és elhagyatott a fennsík. A távolban apró, piramisforma hegyek egyenesítik ki a láthatárt; jóval közelebb, a hegyek és közöttünk, egy pásztor útet háttasán birkákból és kecskékből álló nyája körül, s roppant kicsinek látszik. Pontosan olyan ez, mint Mexikó, csak sokkal kisebb, sokkal emberibb.

A fiúk csak mennek előre a parlagföldön, ahol nagyon sok a virág: apró verbéna, kicsiny nefelejcs és tengernyi elvadult rezedá árasszja finom illatát. Megkérdem a fiúktól, hogy ennek, itt mi a neve. Mire csak a szokásos ostoba választ kaptam: „Virág!” A szurdok pereme felé, a sánchalmokon sűrűn nő a vad aszfodélosz, melynek rózsaszín, reszkető virágai magasra nőttek, egészen a vállamig érnek. Ezek az aszfodéloszok feltűnő, jellegzetes színfoltjai a partvidéknek. Úgy gondolom, a fiúk ennek biztosan tudni fogják a nevét, de tévedek! Szégyenlősen ugyanazt a választ adják: „È un fiore! Puzza!” – Virág. Szaglik! – Mindkét tény magától értetődik, egyszerűen cáfolhatatlan. Bár ami az aszfodélosz szagát illeti, én nem érzem kellemetlennek, és magát a virágot, amit most már jól ismerek, kifejezetten gyönyörűnek tartom, ahogy

néhány hatalmas, csillagszerű, halványrózsaszín virágát kibontja, míg a számtalan bimbó, azokkal a sötétvörös csíkokkal zárva marad.

Sok embernek azonban komoly csalódást okoztak a görögök, amiért oly nagyra tartották ezt a virágot. Igaz, hogy az aszfodélosz szó halatán az ember valami magas, titokzatos liliomra számít, s nem erre a szikrázóan szikár, némiképp a hagymára emlékeztető virágra. Ami engem illet, én nemigen törődöm holmi titokzatos liliomokkal, még a különös szerénységű mariposa liliom, avagy mormontulipán sem érdekel. Miután álltam már egyszer Szicília szikláin, ahol körülöttem büszkén magasodtak a rózsaszín aszfodéloszok, mint a felhők a tenger felett, és még nálam is magasabbak voltak, ahogy fényes, eleven ragyogással hullajtották magukról a különféle rózsaszín virágocskákat, miközben csíkos bibéiket is szép számmal őrizgették, ezért most be kell vallanom, én szeretem ezt a virágot. Valami magától értetődő dicsfény övezi, épp úgy, ahogy azt a görögök szerették.

Egyszer valaki azt mondta, hogy tévesen nevezzük ezt a virágot a görög aszfodélosznak, merthogy görögül mintha sárgának mondanák. Ennél fogva, jelentette ki ez a tudós hajlamú angol úriember, a görögök aszfodélosza nagy valószínűséggel a sárga nárcisz lehetett.

De nem így van! Gyönyörű selymes-sárga aszfodélosz nő az Etnán, akár a tiszta arany. És csak isten a tudója, hogy lehet-e mindennapos a vadnárcisz Görögországban, amely nem igazán mediterrán virág. Viszont a narcissus, a narcissus tazetta igazi mediterrán virág, és görög. Ugyanakkor a vadnárcisz nem igazán nárcisz, hanem liliom, mint a madonnaliliom!

Mindazonáltal higgyük el, hogy egy angol, egy modern angol, szívesen változtatná a magas, büszke, ragyogó és merész aszfodéloszt szerény kis vadnárcisszá! Úgy hiszem, azért nem szeretjük az aszfodéloszt, mert nem szeretünk semmit, ami büszke és ragyogó. A mirtusz is ugyanúgy bontja ki virágát, és éppoly robbanásszerűen lövelli ki szikrázó porzóit, mint az aszfodélosz. Úgy hiszem, a görögök pontosan ezt látták meg benne. Ők maguk is ilyenek voltak.

Mindenesetre most mindez itt van, útban a sírok felé, amelyek már előttünk vannak. Itt tornyosulnak előttünk ezek a gombaformájú, fűvel borított halmok, ezek a hatalmas, gombaformájú halmok végig a szurdok peremén. Amikor szurdokról beszélek, nehogy valamiféle Grand Canyonra gondoljanak. Ez csak egy szerény kis olasz szurdok, egy patak völgy, ahova szinte könnyedén le is ugorhatna az ember.

Amikor közelebb érünk, látjuk, hogy a halmok alapja kőből épült; hatalmas gyűrűk ezek díszesen faragott kövekből, amelyek úgy futnak körbe, hogy a földbe egyenetlenül simulnak bele, akár a gyűrűk azokon a hatalmas,

nyughatatlan bójákon, amelyek félig elmerülnek a tenger vízében. Ezek is belesüppedtek egy kicsit a földbe. Aztán itt van egy széles sugárút a halomsírok között, s a közepén egy megsüllyedt ösvény, mely a szurdokkal párhuzamos. Nyilván ez lehetett a nekropolisz főútja, mint New Orleansban
10 a milliódolláros temetőben. Ó, jaj, *absit omen!*

Köztünk és a halomsírok között egy szögesdrótkerítés feszül. Egy drótkapuzhoz érünk, amin az áll, hogy tilos virágot szedni, bár nincs itt egyetlen szál virág sem. A másik felirat pedig azt mondja, hogy nem szabad borraivalót adni a vezetőnek, mert a vezetés ingyenes.

A fiúk odafutnak a közeli, újonnan épült betonházhoz, és már hozzák is a vezetőt, egy gyulladt szemű, bekötött kezű ifjút. Egy hónapja vesztette el az egyik ujját a vasútnál. Félénk, motyog, és cseppet sem megnyerő, még csak derűsnek sem mondható, de kiderül, hogy tisztességes és jóra való. Hozza a kulcsokat meg az acetilén lámpát, és belépünk a kapun a sírok világába.

Furcsa csend honol itt – különös, békés nyugalom, amely azokat az etruszk városokat is jellemzi, ahol már jártam, s amely egészen más, mint a kelta településekből áradó bizarr rejtelem. Egészen más, mint az az enyhén taszító érzés, amelyet Rómában és a régi Campagnán érez az ember, és más, mint az a meglehetősen rémítő hangulat, amely a nagy mexikói piramisok, Teotihuacan és Cholula, illetve délen Mitla sajátja. Nem is szólva arról a szeretetreméltó bálványozásról, amely Ceylonban veszi körül Buddha szent helyeit. Ezekből az ősi kövek gyűrűjébe vont hatalmas, füves halmokból béke és szelídség árad, és a központi utat még mindig valamiféle otthonosan megélt boldogság lengi körül. Az is igaz, hogy csöndes, napsütötte áprilisi délután volt, amikor pacsirták rebbentek a magasba a sírok halmainak puha fűvéből. Mégis valami olyan béke és vigasztaló nyugalom árad ebből az elszüllyed helyből, hogy az ember lelke itt jól érzi magát.

Ugyanezt érzem, amikor lemegyünk néhány lépcsőt, és belépünk a tumuluson belüli kőkamrákba. Üresek, nem maradt bennük semmi. Olyan, mint egy ház, amit teljesen kiürítettek: akik benne laktak, már elmentek, és most a következő lakóra vár. Bárkik is voltak, akik távoztak innen, valami kellemet hagytak maguk után, ami melengeti az ember szívét és egész bensőjét.

Meglepő, hogy milyen nagy és szép otthonuk volt ezeknek a holtaknak, amelyet az eleven sziklába vágtak, és mind pontosan olyan, mint egy lakóház. A mennyezetre gerendát is faragtak, hogy utánozzák a házak tetőgerendáját. Ez bizony ház, sőt, otthon.

Ahogy az ember belép, két kis kamra nyílik jobbra és balra: ezek az előszobák. Azt mondják, itt, a nagy sziklapadokon helyezték el a rabszolgák hamvait tartalmazó urnákat. Merthogy gyaníthatóan, a rabszolgákat mindig elhamvasztották. Ugyanakkor Cerveteriben a ház urát teljes terjedelmében

és minden díszével együtt helyezték néha nagy kő szarkofágba, máskor meg hatalmas terrakotta koporsókba. Leggyakrabban azonban egyszerűen csak lefektették őket a sír falába vágott széles sziklaágyak egyikére, amelyek ma már üresek, mint ez itt, és csak feküdtek ott nyugodtan, e nyitott ravatalon, s nem szarkofágba zárva, ahogy életükben, amikor aludni tértek. 11

A középső helyiség nagy. Úgy tűnik, középen ott maradt egy hatalmas, négyszögletes sziklaoszlop, ami nyilvánvalóan a tömör mennyezetet támasztja alá, ahogy az ágasfa a ház tetőszerkezetét. A terem fala mentén, körben széles sziklaágy fut néha két szinten, ahová a halottakat fektették koporsójukban vagy kőből, illetve fából faragott hordágyakon. A férfiak csillogó aranyfegyverzetet viseltek, míg az asszonyok fehér s karmazsinvörös ruhát, nyakukon vastag nyakékeket, s gyűrűket ujjajukon. Itt pihent az egész család, a nagy vezérek és asszonyaik, a Lucumonok, az etruszk nemesek és az ő fiaik meg lányaik, mind-mind egyetlen sírban.

A túldoldalon ismét egy sziklába vájt ajtónyílás, amely meglehetősen keskeny, és fölfelé tovább keskenyedik, akárcsak Egyiptomban. Ez az egész Egyiptomra emlékeztet: ugyanakkor, egészében véve, itt minden világos, egyszerű és általában dísztelen olyan könnyed, természetes arányosság kíséretében, amelynek szépségét az ember szinte észre sem veszi, mert olyan magától értetődő. Ez az ösztönös-érzéki arányosság természetes szépsége, szemben a számunkra jóval megszokottabb mentális, illetve spirituális „tudatosság” sokkal cizelláltabb vagy eksztatikusabb arányaival.

E belső ajtón át jutunk el az utolsó kamrába, amely apró, sötét és mindent betetőző. Az ajtóval szemben ott az a kőágy, amelyen egykoron valószínűleg a Lucumo, az etruszk király feküdt, és vele a halottak megszentelt kincsei: a holtak kis bronzhajója, amelyen átkelhet a túlvilágra, ékszerekkel és apró edényekkel teli tároló vázák, kis bronzfigurák és eszközök, fegyverek, vérték – mindaz a káprázatos felszerelés, amit a fontos halottak visznek magukkal túlvilági útjukra. Máskor meg ebben a belső helyiségben az asszony, az úrnő feküdt díszes öltözékben, tükörrel a kezében, és a mellette sorakozó urnákban, tároló vázákban ott volt vele minden kincse, ékszere, fésűi és ezüstdobozkákban tárolt kozmetikai szereik. Lenyűgöző volt az a pompás útiholmi, amellyel a halálba indultak.

Az egyik legfontosabb sír a Tarquiniusok sírja, azé a családé, amely a korai Róma etruszk királyait adta. Egy lépcsősor vezet le – etruszk írásmód szerint – a Tarchne család túlvilági otthonába. A nagyterem közepén, a sziklafaltól balra két oszlop magasodik. A halott Tarquiniusok nappalijában – már ha hívhatjuk így – a falakat stukkók díszítették, de nem festett állstukkók,

hanem megformáltak. A falakon meg körben, a hosszú kétszintes kőágy fölötti sírfülkék falán csak írás van; rövidke írás vörös vagy fekete festékkel festett, netán a stukkóba karcolt, szabadon odavetett mondatok, amelyek az igazi etruszk életvidámság könnyedségével ferdülnek, általában kissé

12 lefelé, jobbról balra. Egész könnyen el tudjuk olvasni ezeket a kedélyes, ősi, etruszkbetűs feliratokat, amelyek éppen olyanok, mintha valaki csak az imént írkalta volna fel őket. Noha elolvassuk, azt nem tudjuk, hogy mit jelentenek. *Avle – Trachnes – Larthal – Clan* – ez igazán egyszerű, de mit jelent? Pontosan senki sem tudja. Nevek, családnevek, családi kapcsolatok, a halott címei – ennyi legalábbis feltételezhető. „Aule, Larte Trachna fia”, állítják a kutatók, akik idáig eljutottak. Ám egyetlen mondatot sem tudunk elolvasni. Az etruszk nyelv számunkra rejtély. Pedig Caesar idején, Közép-Itáliában vagy legalábbis annak keleti részén az emberek zöme még ezt a nyelvet beszélte. És sok római is beszélte az etruszk nyelvet, ahogy mi a franciát. Mára azonban ez a nyelv teljesen eltűnt. Furcsa dolog a sors...

A sír, amit Grotta Bellának, szép sírnek neveznek, azért érdekes, mert lapos domborművek és stukkó-domborművek díszítik az oszlopokat, a sírfülkék falait és a halotti ágyak fölötti felületet mindenütt a sírkamrában. Jobbára a harcosok fegyverzetét és jelvényeit ábrázolják: pajzsokat, sisakokat, mell- és lábvérteket, kardokat, lándzsákat, cipőket, öveket és a nemesek nyakékeit. Aztán ott vannak még a szent ivóedények, az uralkodói kormánypálca, a kutya, aki még túlvilági útján is vigyáz az emberre, a két oroszlán, akik élet s halál kapujában állnak, továbbá a triton avagy a haltestű félisten, s végül a lúd, az a madár, mely úszik a vízben, és feje mélyen alámerül a Kezdet és a Vég árjába. Mindez ott van a falakon, és minden bizonnyal a valóságban is ott voltak ezek a tárgyak vagy az őket képviselő figurák ebben a sírban. Ebből mára semmi sem maradt. Ha csak arra gondolunk, hogy milyen hatalmas mennyiségű kincset rejtett itt minden tekintélyes sír, és hogy minden nagy tumulusban számtalan sír volt, és hogy Cerveteri nekropoliszában még mindig több száz sírt találunk, és hogy számtalan sír van még a régi város túlsó oldalán, a tenger mellett – akkor képet alkothatunk arról, hogy milyen mérhetetlenül gazdag volt az a város, amely ennyi mindent temethetett el a halottai mellé akkor, amikor Rómának még nemigen volt aránya, és még a bronz is nagy értéknek számított.

Ezek a sziklába vájtt sírok ott a föld alatt oly könnyednek és barátságosnak tűnnek. Ahogy az ember lemegy bármelyikbe, egyáltalán nem érzi nyomasztónak. Ez részben a természetes arányok különös varázsának köszönhető, amely jelent van minden etruszk tárgyban, mindenben, ami e romlatlan, még romanizálatlan évszázadokban született. Az az egyszerűség, amely az alvilági falak és terek formáiban és mozgásában valami nagyon különleges, nyílt szívű természetességgel és spontaneitással ötvöződik, egyből

megnyugtatja a lelket. A görögök hatni akartak; a gótika még inkább le akarta nyugózni az elmét. Nem így az etruszkok. Minden, amit gondtalan évszázadaik során készítettek, oly természetes és egyszerű, akár a lélegzetvétele. Hagyják, hogy szabadon és boldogan lélegezhess, az élet egyfajta teljességével – még a sírokban is. Ez az igazi etruszk sajátosság: a gondtalanság, természetesség, túlradó életöröm, hogy nem kell semmilyen irányba erőltetned elmédet vagy lelkedet.

És a halál az etruszkok számára az élet kellemes folytatása volt, ékszerekkel, borral és a sípok tánra hívó zenéjével. Nem volt ez sem a mennyország mámoros elragadtatása, sem a purgatórium gyötrelme. Egyszerűen csak természetes folytatása az élet teljességének. Minden az életről szólt, a pezsgő, eleven életről.

És mégis, a sírok kivételével minden, ami etruszk, eltűnt a föld színéről. Ez furcsa. Az ember ismét kilép az áprilisi napsütésbe, és ahogy elindul a megsüllyed úton, a puha fűvel benőtt halomsírok között, lepillant az ajtónélküli sírok bejáratára. Itt minden annyira békés, kellemes és derűs. Ez a hely megnyugtat.

B., aki most tért vissza Indiából, meglepődik a fallikus köveken, amelyeket oly sok sír bejáratánál lát. Nahát, ez olyan, mint a Siva-lingam Benaresben! Ez pontosan olyan, mint a lingam kő a Siva barlangokban és a Siva szentélyekben!

És ez is érdekes dolog: az ember leélheti az életét, elolvashat minden könyvet Indiáról vagy Eturiáról, mégsem olvas egyetlen szót sem arról, éppen arról, ami az első öt percben megragadja Benaresben vagy valamelyik etruszk nekropoliszban – azaz a fallikus szimbólumról. Pedig itt van, kőből, félreérthetetlenül és mindenütt a sírok körül. Itt van, nagy és kis méretben, itt áll a bejárat mellett vagy aprócska mellékletként a sziklába illesztve: itt van, jelen van a fallikus kő! Meglehet, hogy az egyik valamelyik nagy tumulus tetején magasodott, a másik meg egy sír bejárata mellett állt. Akad még néhány apróbb, úgy tizenhúszcenti hosszú, falloszforma kő a sziklába illesztve, a bejáratok előtt, és úgy tűnik, mindig kívül helyezték el őket. Ezek az apróbb lingamok olyanok, mintha a sziklához tartoznának. De mégsem, ugyanis B. kiemeli az egyiket. Külön faragták ki, és pontosan illik foglalatába, abba az üregbe, amibe egykoron rögzítették. B. visszahelyezi oda, ahova, nagy valószínűséggel úgy öt-hat évszázaddal Krisztus születése előtt helyezték.

A nagy fallikus köveket, amelyekről úgy vélik, hogy egykor a tumulusok tetején álltak, időnként gyönyörű faragványok díszítik, vagy épp feliratok láthatók rajtuk. A kutatók ezekre a *cippus*, *cippi* elnevezést használják. Ám a *cippus*, ez a megcsonkított kőtömb, általában sírkőként szolgált: zömök, gyakran négyzetes, amit keresztben elváltak, megcsonkítottak, talán

azért, hogy ezzel is jelezzék: egy élet túl hamar megszakadt. A kis fallikus kövek némelyike ilyen megcsonkított darab. Ugyanakkor akadnak magas, hatalmas és díszes példányok is a kettős kúppal, amely még határozottabban fallikussá teszi őket. És a kicsi, sziklába helyezett példányok között is 14 van olyan, amit nem rövidítettek meg.

Néhány sír bejárata mellett apró, faragott kőházakat vagy kőből faragott ládikákat látni, amelyek teteje úgy lejt, ahogy a téglalap alapú házak tetejének két oldala. A fiú, aki körülvezet minket, nem igazán tudós elme, a vasútnál dolgozik, így csak annyit motyog el nekünk, hogy minden asszony sírjánál volt egy ilyen házíkó vagy ládika a bejárat felett, és azt mondja, hogy a férfiak sírjánál meg egy fallikus kő vagy lingam. Persze, mivel a nagy sírok általában családi sírok voltak, meglehet, hogy mindkettő ott volt.

A kőház, ahogy a fiú nevezi, Noé bárkájára emlékeztet, a hajórész nélkül: akár gyerekkorunk Noé-bárka doboza, amely állatokkal volt tele. És pontosan ezt jelenti a bárka – ez az élet tárolója, az *arx*, a menedék, s a legbiztosabb menedék: maga az anyaméh. Az egész világ anyaméhe, amelyből minden teremtmény életre kelt. Az anyaméh, a menedék, az élet utolsó rejteke, ahol meghúzhatja magát. Az anyaméh, a frigláda, s benne az örök élet titka, a manna és a misztériumok. És ez, noha szokott helyéről elmozdították, itt van Cerveteriben, odakint az etruszk sírok bejárata előtt.

Talán épp az a tény adhat magyarázatot az etruszk tudat teljes lerombolására és megsemmisítésére, hogy az etruszk világ ennyire ragaszkodott ehhez a két szimbólumhoz. Az új világ meg akart szabadulni a régi világnak ezektől a sorsdöntő és uralkodó szimbólumaitól, a régi fizikai, testi világtól. Az etruszk tudat igen dévaj módon gyökerezett ezekben a szimbólumokban, azaz a falloszban és az arxban, az élet rejtekében. Így hát a teljes etruszk tudatot, az etruszk érverést és ritmust mind el kellett söpörni.

A kéklő mennybolt alatt, ahol pacsirták énekelnek a forró áprilisi égen, megint láthatjuk, hogy a rómaiak miért is nevezték az etruszkokat elvetemülteknek. A rómaiak még fénykorukban sem voltak kifejezetten szentek, de úgy vélték, annak kellene lenniük. Gyűlölték a falloszt és az arxot, a tároló edényt, mert bírodalmat akartak, uralmat, és mindenek fölött gazdagságot: társadalmi előmenetelt. Nem lehet a kettős fuvola hangjára vidáman táncolni és ugyanakkor nemzeteket leigázni, vagy épp hatalmas summákat begyűjteni. *Delenda est Cartago*. Karthagót el kell pusztítani. A kapzsi ember szemében mindenki, aki kapzsisága útjában áll, maga a megtestesült gonosz.

Sok a sír, bár a nagy halomsírokból nem sok maradt, a legtöbb a föld színével lett egyenlő. Sok a sír: néhányban víz áll, néhányat épp feltárnak, mint valami kincsesbányát, de most minden csöndes, elhagyatott. Sok a sír, sok, nagyon sok, és mindegyikbe le kell menni, mert mindet a földfelszín

alatt, a mélyben vajták ki; a tumulusok laza földhalmát csak később hordták a kőgyűrűkbe. A halmok némelyikét letarolták, de a tájban mégis ott hullámanak mindenütt. A sírok azonban megmaradtak. Itt mindegyik nagyjából megegyezik, bár van nagyobb, van kisebb, az egyik pompás, a másik meg igencsak szegényes. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a legtöbb sír az előtereken túl még több helyiséget rejt. Valószínű, hogy ezeket a sírokat itt, a holtak városának főútja mentén, egykor gyönyörű, kerek tumulusok borították, a termékeny megvalósulás hatalmas halmai, a holtak háza, amelyek tetejét a magasba nyúló, fallikus kúpok zárták le.

Számunkra a nekropolisz végét egy kopár, elhagyatott ásatási terület jelenti, amely részben víz alatt áll. Visszafordulunk, hogy elhagyjuk a halott etruszkok lakhelyét. Az összes sír üres. Mindet kifosztották. A rómaiak egy darabig talán még tisztelték a holtakat, legalábbis addig, amíg vallásuk kellően etruszk volt ahhoz, hogy befolyásolja őket. De később, amikor a rómaiak etruszk régiségeket kezdtek gyűjteni – úgy, ahogy manapság mi gyűjtjük a régiségeket –, biztos, hogy nagy erővel indult meg a sírbrablás. Miután már az urnákból minden aranyat, ezüstöt és ékszert elvittek – ami valószínűleg szinte nyomban azután megtörtént, hogy Róma magához ragadta a hatalmat –, a vázák meg a bronzeszközök még egy darabig biztosan a helyükön maradtak. Aztán a gazdag rómaiak vázákat kezdtek gyűjteni, „görög” vázákat, festett jelenetekkel. Ekkor ezeket is ellopták a sírokból, majd a római gyűjtők körében divatba jöttek azok a kis bronz figurák, szobrocskák, állatok és bronzhajók, amelyekből ezerszám akadt az etruszk sírokban. Néhány előkelő római nemes, akár egy-kétezer válogatott etruszk bronzszobrocskával is büszkélkedhetett. Aztán Róma elbukott, és a barbárok ellopták, ami még megmaradt. És így ment ez, mígnem minden sír kiürült.

Akad azért néhány, amely érintetlen maradt, mert a föld betemette a bejáratot, ellepte a halmok kőalapzatát; fák s bokrok nőttek be, és a szem csupán dimbes-dombos, hepehupás, bozóttal benőtt tájat lát.

És a sírok ez alatt pihentek némán, kirabolva, vagy néhány esetben, csodával határos módon, még érintetlenül. Így, eltemetve és teljesen érintetlenül várakozott Cerveteri egyik sírja magányosan, a nekropolisztól távolabb, a város másik oldalán, egészen 1836-ig, amikor felfedezték, és természetesen lecsupasztították. Galassi tábornok és Regolini főesperes tárták fel, ezért nevezik a Regolini-Galassi sírnak.

Még ma is érdekes ez az egyszerű, keskeny, folyószerű sírkamra, amely középen kétfelé oszlik, és íves mennyezet zárja le, amit álboltozatnak hívnak. Ez úgy készült, hogy felfelé haladva, a mennyezet lapos, vízszintes köveit lépésről lépésre beljebb csúsztatták, mígnem középen szinte összeértek.

Felül egy hatalmas, lapos kővel zárták le ezt a szinte gótikus ívet, amely valószínűleg Krisztus előtt a nyolcadik században épülhetett.

Az első kamrában egy harcos maradványai nyugodtak gyönyörű és igényesen kimunkált bronz fegyverzetben, mely mintha az élő testen született volna, és annak porain merült alá.

A belső terem kőágyán csodálatos, finoman megmunkált, sápadt-arany ékszerek heverték: fülbevaló ott, ahol a fül már porrá vált, és karperecek abban a porban, amely úgy háromezer évvel ezelőtt egy nemes hölgy élettől duzzadó karja lehetett.

Mindent elvittek. E finom, igényes és vággyal teli kincsek java a vatikáni Gregorián Múzeumban van. A Regolini-Galassi sír két apró ezüst edényén a következő felirat olvasható: *Mi Larthia*. Ezek talán a legelső leírt etruszk szavak, amelyekről tudomásunk van. Valójában vajon mit jelentenek? 'Ez itt Larthia' – Larthia vajon hölgy volt?

Caere már Krisztus előtt hétszáz évvel is gazdag, fényűző város lehetett, ahol szerették a lány aranyat, a lakomákat, a táncot és a nagy görög vázákat. Mindebből az ember ma már semmit sem talál. A sírok mind csupaszok: az a kincs, amit nyújtottak – és Cerveteri még nekünk is igen sokat adott –, ma a múzeumokban van. Bárki, aki felkerekedik, hozzám hasonlóan egy szürke, falak közé szorított, szálnalmas kis községet lát majd – talán ha ezer lakosa van –, no meg néhány üres temetkezési helyet.

Ám ahogy ott ül az ember úgy négy óra tájt a postabuszon, hogy elötyöggön az állomásra egy napsütötte délutánon, valószínűleg látja majd, amint tucatnyi telt és szép asszony veszi körül a buszt, hogy búcsút intsen valakinek. És akkor kerek, sötét, szép vonású és derűs arcukban minden biztonnal meglátja majd azt a ragyogó nyugalmat, ami az életszerető etruszkok sajátja! Akad néhány egyenes görög szemöldök is, de biztosan találunk élénk, meleg arcokat, amelyekből az etruszk életerő derűje árad. Gyönyörűek, mert ott van bennük az élet elorozhatatlan tárolóedényének titka, amelyet a falikus tudás és az etruszk gondtalanság érlelt!

(Fordította: Somló Ágnes)

(Forrás: D.H. Lawrence, *Mornings in Mexico and Etruscan Places*, Penguin Books, 1960, pp 97-113.)